

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות וארכאולוגיה
ע"ש חיים רוזנברג

לב-לג

מְלֵאכַת מַחְשֶׁבֶת

מחקרים במדעי היהדות מוגשים לפרופסור
בצלאל בריכוכבא

בהגיעו לגבורות

חלק א

עורכי הכרכים:

סטפני בינדר, אשבל רצון וינון שבטיאל

חברי הוועדה האקדמית של כתב העת:
דוד אסף, יורם כהן, משה מורגנשטרן, ורד נעם,
ישי רוזן-צבי, יובל רוטמן, דלית רום-שילוני

מזכיר המערכת: עומר מיכאליס

עריכת לשון (עברית): שרה פוקס
עריכת לשון (אנגלית): אליז שזר

אוניברסיטת תל אביב

תשפ"ב

תעודה

חקרי גניזת קהיר, תש"ם-1980	תעודה א
עיונים במקרא, תשמ"ב-1982	תעודה ב
מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג-1983	תעודה ג
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו-1986	תעודה ד
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ו-1986	תעודה ה
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ח-1988	תעודה ו
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א-1991	תעודה ז
מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב-1992	תעודה ח
מחקרים בלשון עברית, תשנ"ה-1995	תעודה ט
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ה-1995	תעודה י
מחקרים במדרשי האגדה, תשנ"ו-1996	תעודה יא
התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז-1996	תעודה יב
אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז-1997	תעודה יג
מפגשים בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, תשנ"ח-1998	תעודה יד
חקר הגניזה לאחר מאה שנה, תשנ"ט-1999	תעודה טו
מחקרים במדעי היהדות, תשס"א-2001	תעודה טז-יז
מדברים עברית, תשס"ג-2002	תעודה יח
מחקרים בספרות העברית בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, תשס"ג-2002	תעודה יט
היסטוריוסופיה ומדעי היהדות, תשס"ה-2005	תעודה כ
תעודה כא-כב חידושי זוהר – מחקרים חדשים בספרות הזוהר, תשס"ז-2007	תעודה כא-כב
קנון וכתבי קודש, תשס"ט-2009	תעודה כג
פנים וכיוונים במדעי היהדות, תשע"ב-2011	תעודה כד
בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה, ספר זיכרון לאריה כשר, תשע"ב-2012	תעודה כה
מיתוס, ריטואל ומיסטיקה, מחקרים לכבוד פרופ' איתמר גרינולד, תשע"ד-2014	תעודה כו
חוקרים עברית מדוברת, תשע"ו-2016	תעודה כז
אסיף ליסיף, מחקרים בפולקלור ובמדעי היהדות, לכבוד פרופסור עלי יסיף, תשע"ח-2017	תעודה כח
יד משה, מחקרים בתולדות היהודים בארצות האסלאם, מוקדשים לזכרו של משה גיל, תשע"ח-2018	תעודה כט
מבנה פואטי, תהליכים קוגניטיביים ואינטואיציה ספרותית, מחקרים מוגשים לפרופסור ראובן צור, תש"ף-2020	תעודה ל
מתלמידיו של אהרן. עיונים בספרות התנאים ומקורותיה לזכרו של אהרן שמש, תשפ"א-2021	תעודה לא

בעטיפה: מטבע מימי מרד בר-כוכבא (132-136/135 לספ'). עץ תמר.

Classical Numismatic Group, Inc. <http://engcoins.com>

ISSN 0334-1364

©

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל אביב
סודר במשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
נדפס בדפוס אליגנר

תוכן העניינים

חלק א

13	רשימת המחברים
	העורכים
17	על הקובץ
	סטפני בינדר, אשבל רצון, ינון שבטיאל
27	פרופסור בצלאל בר-כוכבא ומפעלו המדעי
27	א. קורות החיים של בצלאל בר-כוכבא
30	ב. תרומה למחקר
33	ג. רשימת פרסומים
39	ד. תקצירי הספרים שפרסם בצלאל בר-כוכבא באנגלית

היסטוריה

	1. ימי הבית השני – התקופה הנאו־בבלית והתקופה הפרסית
	רן צדוק
	על מוצא הכשדים, קשרי יהודה עם בבל וההשלכות הנובעות
55	מהממצא הרלוונטי
	אלכסנדר פאנטאלקין
	יוונים במזרח בתקופת השלטון הנאו־בבלי ועלילותיו של
73	אנטי־מנידאס, אחיו של אלקאיוס
	אלכסנדר רופא
95	עולמו של בעל ספר דברי הימים על פי היגדיו האנכרוניסטיים
	2. ימי הבית השני – התקופה ההלניסטית והחשמונאית
	מיכל דרורי אלמלם ודניאל שוורץ
107	'גליל הגוים' או 'גלילות פלשת' (מקבים א ה, 15)?

- דורון מנדלס
 127 רעיון מדיני הלניסטי בספר מקבים ב
- איל רגב
 137 דמותו של יהונתן המלך לאור מטבעותיו
3. ימי הבית השני – ימי הורדוס והנציבים
 יוסף גייגר
 157 הורדוס כאיש רוח יווני
- סטפני א' בינדר
 171 ניקולאוס איש דמשק: קטעים אוטוביוגרפיים
- טל אילן
 185 יוספוס כמקור לרומן בין טיטוס לברניקי
- לסטר ל' גראבה
 201 יוסף בן מתתיהו ו'עזרא ונחמיה': כיצד השתמש ההיסטוריון היהודי במקורותיו?
- זאב ספראי ורן אורטנר
 213 ביתי הוא מבצרי – לוחמה רב מפלסית ולוחמה תת-קרקעית בשטח בנוי בתקופה הרומית: המקרה של יהודה
4. לאחר החורבן – התקופה הרומית המאוחרת והתקופה הביזנטית
 מרים בן זאב הופמן
 243 טקיטוס ומקור העם היהודי
- מרב חקלאי
 259 עיון במשנה, בבא מציעא ד, א, לאור דיונים במשפט הרומי על חוזה מכירה (*emptio venditio*)
- עודד עיר-שי
 כת הנובאטיאנים, סבאטיוס – מומר יהודי ופרסביטר נובאטיאני – והוויכוח על מועד הפסחא הנוצרי: הַרְזִיָה וזהות בראי ההיסטוריוגרפיה הנוצרית במאה החמישית
- 279

ארכאולוגיה

5. ארכאולוגיה והיסטוריה – עולמות נפגשים

רוני רייך
 על משמעותה של ה'ראיה מן השתיקה' בפרשנות ממצא
 317 ארכאולוגי חסר: מקרי מבחן מירושלים

יוסף פטריך, יונתן דבור, רועי אלבג
 'עוֹרָה לָמָּה תִּישָׁן אֲדָנִי הֶקִּיצָה אֶל תּוֹנַח לְנֶצַח' (תהילים מד, כד)
 339 על מפנה המקדש, חנוכתו וזריחת החמה

עוזי ליכנר ורועי צבר
 373 הרקע להשתלטות החשמונאית על הגליל

רועי פורת, יעקב קלמן ורחל צ'אצ'י
 389 לזמן הקמתו ופעילותו של בית הכנסת בהרודיון

גיא ד' שטיבל
 'מה יש בשם?': על אוסטרקון ממצדה, שמות, כינויים וכינויים
 423 מוסוים

ינון שבטיאל
 הגליל ומרד בר-כוכבא: מבט אחר לבחינת השתתפותו של הגליל
 451 במרד לאור עדותן של מערכות המסותור

אלכסנדר מלמד
 מערכות המסותור בנשר-רמלה ותרומתן לחקר מערכות המסותור
 489 בארץ ישראל

6. חברה וכלכלה

מאיר בר-אילן
 533 שיעורן היחסי של הנשים בחברה היהודית בעת העתיקה

יהושע שוורץ
 'וקווצותיו סדורות לו תלתלים': על שער הראש והזקן של הגבר
 553 היהודי בספרות חז"ל

- אברהם (אבי) ששון
 579 הנוטע לרבים על אם הדרך – כלכלה וחברה
- זאב ספראי
 603 כלכלת פלשתינה – בין פלשתינה הרומית לשתי
 הפלשתינות הביזנטיות
- 698 תקצירים באנגלית
- 700 רשימת המחברים באנגלית

חלק ב

- 723 רשימת המחברים

ספרות ולשון

7. קומראן וספרים חיצונים
 דבורה דימנט
 729 רעיון שתי הדרכים בטקסטים מקומראן
- כנה ורמן
 757 אחרית ימים הווה ומשיח שבא ומת
- נועם מזרחי
 799 'שירה מגויסת': למקורותיה של מגילת המלחמה ולתולדות השירה
 העברית בימי הבית השני
- יונתן אדלר
 855 מכלול שרידי התפילין ממדבר יהודה: פרסום ראשוני של פרויקט
 מחקר חדש
- אשבל רצון
 873 גאוגרפיה ותאולוגיה: צורת הארץ בספר העיריים והרקע המקראי
 שלה

8. משנה ותלמוד

- משה בר־אשר
 915 שני עניינות בדקדוק שם העצם בלשון המשנה
- דוד הנשקה
 925 קריאת התורה של יום הכיפורים במקדש: בין משנה ראשונה
 למשנה אחרונה
- דפנה ברץ
 957 מעשה 'הכוהן הצדוקי שהקטיר מבחוץ' בהשתלשלותו
- חיים מיליקובסקי
 975 ויקרא רבה פרשה כה פסקה ד ומקבילותיה: עיונים בהתהוות
 המדרש הקדום
- ציונה גרוסמרק
 993 'והיא איכא ימא דחמץ? דיקליטינוס הקוה נהרות ועשאו'
- דן יפה
 1013 *Nihil Obstat Imprimatur*: חכמי התלמוד והאוונגליונים של
 היהודים-הנוצרים – עיונים חדשים
9. תפילה ופרשנות
- יורם ארדר
 1037 דיני בכור בהמה טהורה בהלכתו של הקרא יפת בן עלי
- יהודה ליבס
 1071 ר' שלמה אלקבץ ושירו לכה דודי
- יעקב שמואל שפיגל
 1081 ר' דוד ב"ר אברהם פרווינצאלו וההקדמה שכתב לפירושו
 'חסדי אבות' על מסכת אבות
- חיים א' כהן
 1137 'פְּדָבֵר הָאֲמֹר': מסורת קריאה ודקדוק הלשון הבאים כאחד
- 1178 תקצירים באנגלית
- 1180 רשימת המחברים באנגלית

'גליל הגוים' או 'גלילות בלשת' (מקבים א ה, 15)?

מיכל דרורי אלמלם ודניאל שוורץ¹

א. מבוא

כידוע נתחבר ספר מקבים א בעברית.² למרבה הצער אבד המקור העברי, אולם תרגום יווני של הספר שרד בתרגום השבעים, ואפשר לראות לפי תחבירו ואוצר מילותיו שהוא בדרך כלל נאמן מאוד למקור העברי האבוד.³ מכאן שכל תרגום לעברית של הספר, או של חלק ממנו, עשוי להיות ניסיון לשחזר את הנוסח העברי האבוד.⁴ מלאכה זו מאתגרת ומורכבת, ויישאר תמיד יסודות של חוסר ודאות. ואף על פי כן לא נרתעו ממנה חוקרים חשובים, כגון עזרא ציון מלמד, גדליה אלון ונחמיה רבן במאמרי ביקורת על תרגומו של אברהם כהנא; גונטר נויאהוז בספרו משנת 1974 על החלקים השיריים של מקבים א; ויונתן גולדשטיין, לאורך הדרך בפירושו

- 1 מחקר זה בונה בין השאר על עבודת הגמר באוניברסיטה העברית בירושלים של המחברת הראשונה, "מקבים א" כמקור להתיישבות יהודית בגליל בתקופת מרד החשמונאים" (2018), הנגישה באמצעות הקטלוג המקוון של ספריית הר הצופים למדעי הרוח והחברה ע"ש בלומפילד, ועל הפירושו למקבים א של המחבר השני, העומד להתפרסם בסדרת Anchor Yale Bible. תודתנו לפרופ' אייל בן-אליהו, לנתן עברון, ולקריין אנונימי של המאמר עבור העורכים של ספר היובל הזה, אשר קראו טיוטות של המאמר והעירו הערות מועילות.
- 2 לסקירה ערכנית של הסוגיה לענפיה, המקיימת את ההנחה המקובלת הזאת, ראו G. Darshan, 'The Original Language of 1 Maccabees: A Reexamination', *Biblische Notizen* n. F. 182 (2019), pp. 91–110
- 3 ראו לדוגמה F. Siegert, *Zwischen Hebräischer Bibel und Altem Testament: Eine Einführung in die Septuaginta*, I [Münsteraner Judaistische Studien 9], Münster ausgangssprachliche der התרגום של מקבים א הנו Übersetzung Extrem der Unfreiheit (תרגום לפי מאפייני שפת המקור – עברית) המגלה (העדר קיצוני של חירות). דוגמאות אחדות מפרק ה תובאנה להלן, אחרי הערה 13.
- 4 'עשוי' אבל אינו חייב. כך לדוגמה ויתר אוריאל רפפורט על ניסיון לשחזר את המקור העברי, והסתפק בתרגום לעברית של הנוסח היווני. ראו רפפורט, מק"א, עמ' 3.

המפורט למקבים א שראה אור בשנת 1976.⁵ גם בצלאל בר-כוכבא, החוקר החשוב אשר קובץ זה מוקדש לכבודו, תרם תרומות נכבדות לענף זה של המחקר,⁶ לצד תרומות רבות אחרות לחקר תקופת הבית השני בכלל והתקופה החשמונאית בפרט. מובן מאליו שהדרך הטבעית והסבירה ביותר לשחזר את הנוסח העברי האבוד של הספר היא להקיש מדרכיהם של מתרגמי השבעים בספרים ששרדו גם בעברית. ואכן, זוהי דרך המלך של כל העוסקים במלאכה זו. אולם המקרה הנידון במאמר זה חריג, כי בו רגילים המשחזרים לסטות, במודע ובמידה ניכרת מאוד, מן המקובל בתרגום השבעים. הננו מקווים שדיון במקרה זה – על השלכותיו להבנת הטקסט, ועל השלכותיו ההיסטוריות – יהיה אות כבוד נאות לבעל היובל.

ב. מקבים א ה, 15 – 'גליל הגוים'?

פרק ה של ספר מקבים א מספר בפסוק 14 על שליחים בהולים שהגיעו מן 'הגליל' לירושלים בימי יהודה המקבי (שנות השישים של המאה השנייה לפנה"ס) ודיווחו, בפסוק 15, על התקפות שהותקפו יהודים על ידי אנשים מפטולמאים (עכו), צור וצידון ו-*πᾶσαν Γαλιλαίαν ἄλλοφύλων*; כל המתרגמים מסכימים שיש לשחזר כאן 'כל גליל הגוים'.⁷ כיוון שכך, זכה וזוכה הצירוף הזה לתשומת לב רבה במחקר, בקרב העוסקים בשאלת האופי האתני והתרבותי – הנוכרי? היהודי? – של הגליל בימי הבית השני. רבים מאלה עוסקים בנושא זה על מנת לעמוד על ההקשר התרבותי שבו גדל ישו הנוצרי,⁸ ואילו אחרים מתרכזים בתקופה קדומה יותר ומנסים לברר את תהליך יהוד הגליל בתקופה החשמונאית. נקודת המוצא של בירור כזה היא

5 ע"צ מלמד, 'ספר מקבים א', תרכ"ג (תרצ"ב), עמ' 469-472; ג' אלון, 'הספרים החיצונים', קריית ספר טז (תרצ"ט), עמ' 23-36, 158-173 (בעמ' 158-165); רבן, לנוסח הגוף העברי; G. O. Neuhaus, *Studien zu den poetischen Stücken im 1. Makkabäerbuch* [Forschung zur Bibel 12], Würzburg 1974. גולדשטיין, מק"א.

6 הכוונה בייחוד לתרגומים העבריים המוערים המוצעים בספרו מלחמות החשמונאים – ימי יהודה המקבי, ירושלים תשמ"א. תרגומים אלה חורגים, מטבע הדברים, מהערכתו הכללית של המחבר שיש להעדיף את הנוסח המאוחר יותר, האנגלי, של ספרו, המצוטט כאן כ'יהודה המקבי'.

7 כך, לדוגמה, בתרגומים העבריים של כהנא, הרטום ורפפורט; כך גם אצל בר-כוכבא, יהודה המקבי, עמ' 554 הערה 5, וכן בריון הנזכר בהערה 11 להלן. להסתייגותו החריגה של הנהארט מתרגום זה, ראו להלן, הערה 38.

8 ראו צ'אנסי, מיתוס, בייחוד עמ' 1-4, 38-39; S. Safrai, 'The Jewish Cultural Nature of Galilee in the First Century', *Immanuel* 24/25 [Studies in Honor of David Flusser] (1990), pp. 147-186

ההנחה שבסוף התקופה החשמונאית כבר ישבו יהודים רבים בגליל,⁹ והשאלה היא: באיזו מידה היה בכך חידוש שהתהווה במהלך התקופה החשמונאית? ואם אכן היה בכך חידוש, מתי התהווה במהלך התקופה ההיא? כך לדוגמה, מי שסבור שהיה יישוב יהודי גדול בגליל עוד לפני החשמונאים חייב להתמודד עם פסוקנו 'ולנטרל' אותו באופן זה או אחר.¹⁰ ואילו אחרים, כגון בצלאל בר-כוכבא, נשענים על פסוקנו כעל פריט חשוב במערכת הראיות לכך שככלל לא ישבו יהודים רבים בגליל בראשית התקופה החשמונאית.¹¹

ההנחה האחרונה, כשהיא לעצמה, נראית מאוששת למדי, והיא נשענת היום גם על עדויות ארכאולוגיות והולכות ומתרבות בשנים שעברו מאז שכתב בר-כוכבא על נושא זה. עדויות אלה מראות שייהוד הגליל שייך יותר למחצית השנייה, ואף לשליש האחרון של המאה השנייה לפנה"ס,¹² כלומר לתקופה המאוחרת בעשרות שנים לימי יהודה המקבי. אולם כפי שנציע להלן, נראה שאין מקום לביטחון בכך שמקבים א ה, 15 אכן התייחס במקורו לגליל. לאור המאגר ההולך וגדל של נתונים ארכאולוגיים לגבי אופיו האתני והתרבותי של הגליל, יש לקוות, מצד אחד, שגריעת פסוק אחד ממערכת הראיות לא תהיה מכה קשה. ובתמורה לגריעה זו יש לקוות, מצד אחר, שחוקרי ספר מקבים א והיסטוריונים המעוניינים בכמה תהליכים כלליים

9 העדויות לכך באות הן מן הארכאולוגיה, הן מן המקורות ההיסטוריים. ראו ע' ליבנר, 'ראשית ההתיישבות היהודית בגליל בימי הבית השני – מקורות היסטוריים וממצא ארכאולוגי', ציון עז (תשע"ב), עמ' 469-437; U. Leibner, 'Material Culture and Ethnic Identity in Hellenistic-Period Galilee: Kh. el-'Eika as a Case Study', Dikla Rivlin Katz et al. (eds.), *A Question of Identity: Social, Political, and Historical Aspects of Identity Dynamics in Jewish and Other Contexts* [Mandel Scholion Library], Berlin 2019, pp. 265-289; וראו גם את מחקרם של עוזי ליבנר ורועי צבר בכרך זה.

10 הדרכים הרגילות: להניח שבכותבו 'גליל הגוים' המחבר לא דייק אלא רק השתמש בביטוי קאנוני ויפה (ישעיהו ח, כג; ראו להלן); להדגיש שהסיפור שלנו מספר על יהודים שישבו בקרב הנוכרים בגליל, כך שעל כל פנים לא מדובר בגליל נטול יהודים; או לפרש שהמחבר לא התכוון לאפיין את כל הגליל כנוכרי אלא להתייחס לאותו חלק של הגליל שיש בו נוכרים, בניגוד לחלקים אחרים של הגליל, שיש בהם אוכלוסייה יהודית רבה. ראו לדוגמה, אלט, אסופה ב, עמ' 414-415. פרשנות כזאת האחרונה גם עולה בקנה אחד עם הנוסח הלוקיאני של הפסוק, המתייחס לא 'גליל הגוים' (אם נתרגם *ἀλλόφυλοι* כ'גוים') אלא 'גוים מכל הגליל' (*ἐκ...πάσης Γαλιλαίας*). אולם נראה ברור (כפי שמעיר אבל, ספרי המקבים, עמ' 93), שהקריאה היא משנית, ונועדה ליצור הקבלה דקדוקית חלקה, כדרכו של הנוסח הלוקיאני, בין אוכור הגליל ואוכור שלוש הערים לפניו באמצעות *ἐκ* + גנטיבוס לעדי הנוסח, ראו קפלר, מק"א, עמ' 76.

11 בר-כוכבא, כוח אדם, עמ' 192-193.

12 ראו הערה 9.

במעבר מן התקופה החשמונאית למאה הראשונה לספירה יוכלו להפיק תובנות רלוונטיות מעיון נוסף במשמעות המקורית של צמד המילים *Γαλιλαία ἀλλοφύλων*. תחילה יש להעיר, שגם אם יש מקום לספק – תיאורטי או ממשי – שמא חלק זה או אחר של מקבים א' התחבר במקור ביוונית,¹³ נראה ברור שפרק ה' אכן התחבר בעברית. די להצביע על תרגומים מילוליים הצורמים ביוונית, כגון הפתיחה 'ויהי' (*καὶ ἐγένετο*, פסוק 1); 'ראו'/'הנה' (*καὶ ἰδοὺ*, פסוק 14); 'לפח ולמוקש' (*εἰς παγίδα*), בעברית. די להצביע על תרגומים מילוליים הצורמים ביוונית, כגון הפתיחה 'ויהי' (*καὶ ἐγένετο*, פסוק 4); הריגה 'לפי חרב' (*ἐν στόματι ῥομφαίας*), פסוקים 28, 51); 'בנותיה' (*θυγατέρες*) של עיר (פסוקים 8, 65); ועל המעבר מנושא לנושא באמצעות 'אחר הדברים האלה' (*μετὰ δὲ τὰ ῥήματα ταῦτα*, פסוק 37). לכן נראה שאכן מותר לנו להניח, כמקובל, שהמילים *Γαλιλαία ἀλλοφύλων* הן המרה של מצע עברי – אשר ננסה כעת לשחזרו.

נטיית החוקרים והתורגמנים לשחזר כאן 'גליל הגוים' מושרשת בכך שהם מכירים את הצירוף העברי הזה בישעיהו ח, כג – פסוק שהוא מוכר ביותר כי הוא מצוטט בפירוש בבשורה לפי מתי (ד, 15). כמו כן נראה שהעובדה שהמילה 'גליל' מובאת בתעתיק (בתרגום השבעים לישעיהו, במתי, וגם במקבים א'), *Γαλιλαία*, מחזקת את הנטייה להניח שמדובר בחבל ארץ בשם זה.¹⁴ ואשר למיקומו של חבל ארץ זה, ההנחה שהכוונה ל'הגליל'¹⁵ נשענת לא רק על העובדה שזהו המובן הרווח כל כך של 'הגליל' בלשוננו, אלא גם על שני נתונים ספציפיים: (א) נראה שהנוסח היווני של מקבים א' משתמש בכינוי הקצר 'הגליל' בפרק זה (פסוקים 14, 20–21, 23, 55) כשווה ערך ל'גליל הגוים' שבפסוק 15; (ב) הציטוט האמור של ישעיהו ח, כג בבשורה לפי מתי (ד, 15) מיישם את הפסוק בהקשר גאוגרפי גלילי, לצד דברים על נצרת, כפר נחום וים כינרת.

אולם כנגד השיקולים הנכבדים ההם יש לציין ספקות משני סוגים. קודם כל, גם אם נניח שיש לשחזר כאן 'גליל הגוים', מתמיהה ההנחה שצירוף זה מגדיר

13 הכוונה הן לאפשרות שטקסט יווני הוכנס ביוונית לספר העברי ונשאר כפי שהיה עד שתורגם שאר הספר היוונית (לסברה זו ביחס לאיגרות המלכותיות המצוטטות בספר, ראו רבן, לנוסח הגוף העברי, עמ' 385–386), הן לאפשרות, שגם אותה אינן לזרות על הסף, שטקסט יווני נוסף הוכנס פה ושם לספר בשעת תרגום המקור העברי ליוונית או אף לאחר מכן.

14 לשיקול זה, השוו את דיונו של בר-כוכבא בתעתיק *Σεφηλα* ('שפלה') במקבים א' יב, 38: ב' בר-כוכבא, 'תיאור קרב בית-זכריה – המצאה ספרותית או מציאות היסטורית?', קתדרה 86 (טבת תשנ"ח), עמ' 7–22 (בעמ' 15).

15 כאן ולהלן נשמר לפי הצורך את ה"א הידיעה כרי להבהיר שהכוונה לאזור הידוע בשם זה בצפון הארץ.

את 'הגליל' כאזור של נוכרים.¹⁶ הרי הסיפור מספר על שליחים יהודים שהגיעו מן 'הגליל' (פסוק 14) ועל מסע אל 'הגליל' (פסוקים 21-23), וכל זאת בתגובה על הודעת השליחים כי 'התקהלו עליהם מפטולמאים וצור וצידון וכל גליל הגוים כדי להשמידנו'; לפי קריאה טבעית ביותר יש להבין שהמחבר מבחין בין 'הגליל', שבו יושבים יהודים רבים, ובין 'גליל הגוים', כנראה אזור החוף, אשר בו יושבים אויביהם, אשר פלשו ל'הגליל' והם צוררים את היהודים היושבים בו. קריאה כזאת עשויה להסתייע גם בישיעהו ח, כג, כי אף על פי שהפסוק אינו ברור ביותר,¹⁷ מכל מקום מדובר בו על 'דרך הים' [...] גליל הגוים', ובכך הוא עשוי לרמוז ש'גליל הגוים' נמצא ליד הים; התרגום היווני של ישעיהו מציג *τὴν παράλιαν* (חוף הים) כתרגום 'דרך הים'.¹⁸ כמו כן, טבעי לקרוא את המילים במקבים א ה, 15, 'וכל גליל הגוים' (אם יש לתרגם כך), כמעין סיכום הכולל ומרחיב, ככלל אחרי פרטים, את שלושת הפרטים שנזכרו לפניו (פטולמאים, צור וצידון) – כדוגמת 'כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה' (שמות כב, ט) – והרי שלוש הערים ההן לחוף הים הן שוכנות. גם לפי קריאה זו נסיק אפוא שהכוונה היא לקרוא לאזור חוף הים 'גליל הגוים', ואין בכך כדי ללמד שהגליל היה בעיקרו נוכרי. אדרבא, יש בקריאה כזאת כדי לסייע להנחה שהגליל היה יהודי, שעה ש'גליל הגוים' היה נוכרי.

אולם כל זאת רק לפי ההנחה שיש לשחזר בפסוקנו 'גליל הגוים', ואלבא דאמת נראה שיש לפקפק בשחזור זה. לפני שנציע את הסיבות לכך, נדגיש תחילה שיש להתייחס ברצינות לעובדה, שהתרגום היווני של מקבים א וגם הכשורה לפי מתי הם יצירות מאוחרות ביחס לטקסט העברי המקורי של מקבים א, ועל אחת כמה וכמה מאוחרות הן ביחס למסורות ספר מקבים א נשען עליהן. מכיוון שעשרות השנים שחלפו בין ימי יהודה המקבי וימי תרגום הספר ליוונית (שלא לדבר על חיבור הכשורה) הן כאמור פרק הזמן שראה את הפיכת הגליל לחלק אינטגרלי של ארץ ישראל היהודית, חבל ארץ הנוכח מאוד בתודעת יושביה,¹⁹ יש לחשוש ש

16 הנחה זו חוזרת בפשטות בכל מקום, כאילו היא מובנת מאליה. ראו לדוגמה שכתוב הפסוק בפירושו של ברטלט – J. R. Bartlett, *The First and Second: 'Galilee was heathen'* –

Books of Maccabees [Cambridge Bible Commentary], Cambridge 1973, p. 70

17 רבו הדעות לגבי פירושו של פסוק זה; ראו לדוגמה H. Eshel, 'Isaiah VIII 23: An Historical-Geographical Analogy', *Vetus Testamentum* 40 (1990), pp. 104–109; P. D. Wegner, 'Another Look at Isaiah VIII 23b', *Vetus Testamentum* 41 (1991), pp.

481–484. וגנר מעיר בעמ' 483 שהפסוק הוא בין הקשים ביותר בכל התנ"ך.

18 ראו Z. Meshel, 'Was there a "Via Maris"?' *Israel Exploration Journal* 23 (1973), pp. 162–166

19 די להזכיר כאן את מאות הפעמים שבהן נזכר 'הגליל' בכתבי יוספוס, לעומת העובדה שצוינה על ידי בר־כוכבא (כוח אדם, עמ' 193), שהגליל אינו נזכר בספרי המקרא שנתחברו

הושפע המתרגם ממינוח שנהג בימיו אך לא בימי מי שניסח את הטקסט העברי שלפניו, או – מכל מקום – בימי מי שניסח את המסורת שעמדה ביסודו.²⁰ בשל חשש זה נצביע על שלושה שיקולים המקשים על ההנחה שהצירוף Γαλιλαία ἀλλοφύλων במקבים א, ה, 15 הנו תרגום של 'גליל הגוים' במקור האבוד של הספר.

1. תרגום אנומלי של 'הגוים'. כאן יש שתי בעיות, האחת זעירה והאחרת נכבדה למדי. הזעירה: בצירוף Γαλιλαία ἀλλοφύλων המילה השנייה אינה מידועת. לכן, גם אם נשחזר 'גוים' מ'ἀλλοφύλων', אין כאן 'גליל הגוים' אלא 'גליל גוים' – וזאת, כאמור בהערה 3, בספר ובפרק שבהם התרגום היווני בדרך כלל משועבד מאוד למקור העברי. הנטייה של מתרגמים להוסיף כאן את ה"א הידיעה נובעת כמוכח מ'גליל הגוים' בישעיהו ח, כג. אולם אין להתעלם מן העובדה שמי שניסח את הפסוק ההוא בעברית ראה צורך לַיְדַע, ומי שתרגם אותו ליוונית (בתרגום השבעים) ראה צורך לשקף את היידוע (Γαλιλαία τῶν ἔθνων). וכך הוא הנוסח גם במתי ד, 15, אבל לא בפסוק שלנו. עובדה זו מציבה סימן שאלה מסוים, גם אם זעיר, לצד ההנחה, שבמקור פסוקנו עמדה המילה 'הגוים'.

ויש כאמור גם בעיה אחרת, והיא בעלת משקל רב יותר: השימוש ב-ἀλλοφύλοις עבור 'גוים' חריג ביותר בתרגום השבעים בכלל וגם בספר מקבים א. חריגות זו – כפולה היא. מצד אחד, התרגום הרגיל של 'גוים' הנו ἔθνη (כך מאות פעמים בתרגום השבעים, במקומות שבהם קיים המקור העברי, וכך הוא גם בתרגום השבעים לישעיהו ח, כג ובציטוט הפסוק במתי ד, 15), וכך מתפקדת ἔθνη כשם עצם כללי המציין 'גוים' (נוכרים) גם במקבים א עשרות פעמים, לרבות עשר פעמים בפרק ה (פסוקים 1, 9, 10, 19, 21, 22, 38, 43, 57, 63). אילו עמד צמד המילים 'גליל הגוים' לפני המתרגם, מדוע לא כתב ἔθνων!? ומצד שני, בתרגום השבעים אין המילה ἀλλοφύλος (ביחיד או רבבים) מופיעה אפילו פעם אחת עבור 'גוי(ים)';

בימי בית שני.

20 לצורך השוואה נשאל: כמה תורגמנים היום, כאשר יידרשו לתרגם לאנגלית טקסט עברי ישן הכולל את המילה 'נגב', יהיו מודעים לצורך לבדוק אם הכוונה לחלק מסוים של ארץ ישראל המכונה בשם זה (וכך הוא השימוש הבלעדי במילה זו היום), או שמא הכוונה לציון 'דרום'? כמה קוראים בימינו ניחו שצמד המילים 'סופות בנגב' רומז לסערות בדרום ארץ ישראל, ואף לא יעלו על דעתם את האפשרות שמדובר בפרעות בדרום רוסיה במאה התשע עשרה? אבל המובן הספציפי של 'הנגב', כפי שהוא היום, התפתח רק בעקבות החזרה לארץ ותהליכי התיישבות השייכים לתקופה שלאחר ימי 'הסופות בנגב'. תודתנו לאליצור בראש סיגל, אשר הצביע על דוגמה זו. השוו להלן, הערה 46.

כמעט תמיד – מאות פעמים – היא מופיעה כתרגום של 'פלישתים'.²¹ וכך היא מופיעה גם בכל המקומות במקבים א, כגון בפסוק שלנו, כדי לזהות חבל ארץ ('ארץ פלישתים'; ג, 41; ד, 22; ה, 66, 68).²² לפי שיקול זה מתבקש לתרגם כאן 'כל גליל פלישתים', צירוף ללא יידוע הדומה ביותר ל'צירוף 'כל גלילות הפלשתים' המופיע ביהושע יג, ב ול'כל גלילות פלשת' המופיע ביואל ד, ד.

אומנם השתמש המחבר שלנו ב'גליל' ביחיד ולא ברבים, אבל ברור לנו שהפלישתים לא ישבו ב'הגליל', וגם לא סביר שהמחבר של מקבים א, או המתרגם היווני של הספר, התכוון להתייחס לפלישתים בזמנו²³ או ל'הגליל' כמקום מושבם של פלישתים. שיקולים אלה הביאו את החוקרים ואת המתרגמים להניח שבמקרה זה יש לתרגם ἀλλόφυλοι תרגום חריג ולא כמקובל בתרגום השבעים ('פלישתים') אלא לפי האטימולוגיה של המילה: 'בני שבט אחר', כלומר נוכרים. אולם הסבר לחריגות זו לא מצאנו.²⁴ תמיד ייתכנו חריגים, אבל הם מתמיהים ואמורים לדרבן אותנו לכל הפחות לשקול דרך לבייתם – דרך להסביר לעצמנו מדוע הם קיימים. ככל שאין מוצאים הסבר כזה, כך מתבקש שלא לחרוג – ובמקרה הנוכחי יתבקש להיצמד ל'פלישתים' במקום ל'גוים' כמצע העברי של ἄλλοφύλων.

21 אנו מודים לנתן עברון, אשר בדק ומצא שזהו המקרה 263 פעמים במהדורת Rahlfs של תרגום השבעים – וכנגדן יש לא יותר מארבע היקרויות של ἀλλόφυλος כתרגום של מילה עברית אחרת. על נוהג זה בתרגום השבעים, שסיבתו מסתורית אך תיעודו חדי-משמעי וכאמור גם מוחץ, ראו R. De Vaux, 'Les philistins dans la Septante', J. Schreiner (ed.), *Wort, Lied und Gottesspruch, I: Beiträge zur Septuaginta – Festschrift für Joseph Ziegler*, Würzburg 1972, pp. 185–194.

22 להלן, בחלק האחרון של המאמר, נתייחס לעובדה ש-ἀλλόφυλος גם מופיעה ארבע פעמים במקבים א במובן האטימולוגי, 'נוכרים' (ד, 12, 26; יא, 68, 74), אם כי לא בהקשר של זיהוי אזור.

23 להנחה המקובלת, שהפלישתים נעלמו לכל המאוחר בימי אלכסנדר מוקדון, כאשר הפכו עריהם לפול'יים יוניות, ראו לדוגמה H. J. Katzenstein, 'Philistines: History', *Anchor Bible Dictionary V* (1992), p. 328. השלכה מעניינת של תהליך זה, הקשורה לענייננו במאמר זה, היא ההופעה של מונחים אחרים כדי לתאר את החוף המערבי של ארץ ישראל תיאור כולל, כגון 'מסולמה של צור ועד לגבול מצרים' (מקבים א יא, 59), 'אזור החוף' (מקבים א טו, 38), 'מעכו עד גרר' (מקבים ב יג, 24), 'ר'מדינת הים' (ראו ד' גודבלט, "ר'מדינת הים" – מישור החוף, תרביץ סד [תשנ"ה], עמ' 13–37).

24 ראו לדוגמה את הערתו של גולדשטיין (מק"א, עמ' 299) על אתר: 'For some reason the Greek translator rendered the Hebrew *goyim* by the peculiar word for "foreigners" which often renders "Philistines" often' כאן היא לשון המעטה מובהקת.

2. אי־התאמה גאוגרפית. לפי הסיפור, הידיעה על פרעות ביהודים שפרעו אנשים מ־Γαλιλαία ἀλλοφύλων הביאה את יהודה המקבי לשגר את אחיו, שמעון, במסע צבאי אל הגליל, ושמעון אכן יצא לגליל 'ויתגר מלחמות רבות בגויים' (מקבים א ה, 21), ולאחריהן רדף אחרי אויביו עד לשערי עכו (פסוק 22). מכאן עלינו להבין שהאויבים באו מעכו, כאמור בפסוק 15. פרט לעכו נזכר רק מקום אחד נוסף: בפסוק 23 נאמר שבדרכו חזרה לירושלים אסף שמעון והביא עמו את היהודים שהיו בגליל וגם את אלה שהיו Ἐν Ἀρβάττοις. אנו מבינים אפוא שאויבי היהודים היו אנשי עכו (ואולי גם משתי הערים הפיניקיות שמצפון לה, צור וצידון, הנזכרות לפניה בפסוק 15) ואנשים באזור היהודים אשר Ἐν Ἀρβάττοις. והנה נראה, שאף לא אחד משני המקומות ההם נחשב חלק מן הגליל. לגבי עכו מספר יוספוס במלחמת היהודים ב, 188, שהרי הגליל מתחילים כשישים סטדיות (כ־12 ק"מ) מזרחה מעכו; שם ג, 35, הוא מספר שהספך של עכו והכרמל היה הגבול המערבי של הגליל; ושם, 115-127, הוא מדווח שצבא אספסיאנוס יצא מעכו מזרחה ורק לאחר מכן הגיע לגבול הגליל. כך משתמע גם מספר מקבים א עצמו, המספר שיונתן השאיר אלפיים חיילים בגליל ואז נסע לעכו; ולאחר שלכד טריפון את יונתן בעכו הוא שלח חיילים מעכו 'אל הגליל' (יב, 47, 49).²⁵ ואשר ל־Ἐν Ἀρβάττοις: קודם כל נראה, כבר לפי הניסוח של הפסוק, המספר ששמעון אסף יהודים בגליל וגם Ἐν Ἀρβάττοις, שהמקום אינו בגליל (בכל דרך שבה נוזה כאן את 'הגליל').²⁶ ואכן, מקובל לשער שבמקור העברי עמד 'בנרבתא', בהנחה שאחת משתי אותיות זהות (N) נשמטה בהעתקת התרגום היווני, וכך הפכה ΕΝΝΑΡΒΑΤΤΟΙΣ ('בנרבתא') ל־ΕΝΑΡΒΑΤΤΟΙΣ ('בארבתא') – הפלוגרפיה טבעית ושכיחה למדי.²⁷ נראה שמיקומה המדויק של נרבתא אינו ידוע בוודאות, אבל לפי יוספוס (מלחמת היהודים ב, 291) היא הייתה מרוחקת מקיסריה בכשישים סטדיות (כ־12 ק"מ) בלבד. בין אם נסיק מנתון זה שנרבתא הייתה במישור החוף עוד לפני השומרון,²⁸ בין אם נגדיר את מיקומה

25 למפות של הגליל, שלפיהן עכו הייתה מחוצה לו, ראו בון, הגליל, עמ' 26-27.

26 את השיקול הזה הדגיש שמואל קליין, הגליל, עמ' 1-3.

27 ראו, לדוגמה, קליין (שם); אלט, אסופה ב, עמ' 413; גולדשטיין, מק"א, עמ' 300; אבל, ספרי המקבים, עמ' 95-96; כשר, כנען, פלשת, עמ' 70-69. להפלוגרפיה מסוג זה בפרקנו ראו לדוגמה הצעת רבן, לנוסח הגוף העברי, עמ' 374, שבמקור של פסוק 3 (כצ"ל) היה כתוב 'צרו' אך המתרגם קרא 'צרו'. כפי שמסר לנו נתן עברון, בחלק מן העדים הסוריים הגרסה כאן אכן 'נהרבטן'.

28 S. Mason, *Judean War 2: Translation and Commentary* [Flavius Josephus: כך Translation and Commentary 1B], Leiden 2008, p. 237, nn. 1878, 1881

בצפון-מערב השומרון,²⁹ כך או כך ברור שהיא לא הייתה ב'הגליל' – ואם יהודי האזור סבלו מידי שכנים נוכרים, סביר שאלה היו אנשי מגדל סטראטון (לימים: קיסריה) הסמוכה, אשר על חוף הים, כמו צור, צידון ועכו. אם כן, הסיפור על מסע שמעון לגליל, על אף האזכורים הכלליים של 'הגליל' בפסוקים 14, 17, 20–23, 55, אינו מציין מקומות ספציפיים ב'הגליל'. אדרבה, המקומות היחידים הנזכרים בסיפור מלמדים שצוררי היהודים, המוגדרים בפסוק 15 כיושבי Γαλαλαία ἀλλοφύλων, לא ישבו בגליל אלא בערי החוף ההלניסטיות.³⁰

3. בעיה ספרותית. בפרק ה של מקבים א יש דיווחים על התנכלויות ליהודים מצד שכניהם באזורים שונים, וכנגדם דיווחים על מסעות המלחמה של יהודה המקבי ואֶחָיו. ויש לכך טעם: הדיווחים על הצרות מצדיקים את מסעות המלחמה של יהודה ואֶחָיו. הדוגמה המרכזית היא כמובן הדיווח על צרות בגלעד (פסוקים 9–13), אשר כנגדו מובא הדיווח הארוך והמפורט על מסע מלחמה לגלעד (פסוקים 24–54). כמו כן שומעים בפסוק 3 על צרות מול אדום, ואף על פי שאנו שומעים מיד (שם) על תגובה נמרצת מצד יהודה המקבי, בכל זאת אפשר לראות כאן את העילה למסע הנוסף שלו נגד אדום הנזכר בסוף הפרק (פסוק 65). ובדומה לכך, אנו שומעים בפסוקים 18–19 על כך שיהודה המקבי ציווה על שניים ממפקדיו שלא ליזום מלחמה בזמן היעדרו מיהודה, ואילו בפסוקים 55–62 אנו שומעים על כך שהם הפרו את הפקודות, על כישלונם, ועל מה שגרם לו. כך מכין הפרק את הקוראים הכנה מוקדמת למעשים המתוארים בהמשכו, וכך הוא מצדיקם.

אולם בסוף הפרק אנו שומעים שיהודה המקבי ערך מסע מלחמה גם ל־γῆ ἀλλοφύλων (פסוקים 66, 68), וברור שיש לתרגם כאן 'ארץ פלישתים',³¹ כמנהג תרגום השבעים, שהרי מדובר כאן במתקפה על אשדוד (פסוק 68), אחת מחמש ערי הפלישתים.³² אם לא נגלה את פלשת בפסוק שלנו (מקבים א ה, 15), נצטרך להניח

29 ראו קליין, הגליל, עמ' 3–5, וגם ש' דר, 'הכלכלה הכפרית של השומרון בימי קדם', מחקרי יהודה ושומרון כח/1 (2019), עמ' 5–44, בעמ' 25.

30 מעין הכרה בעובדה זו, כפשרה בין הכלל ('הגליל') והפרטים (עכו, נרבתא), אפשר לראות בדברי אותם חוקרים המתייחסים למסעו של שמעון כאילו היה דווקא 'למערב הגליל'. כך לדוגמה במפה מס' 8 אצל גולדשטיין, מק"א, עמ' 533.

31 כך גם בתרגומים של כהנא ושל רפפורט, ובפירושו על אתר של הרטום; כך גם אבל, ספרי המקבים, עמ' 107, וגולדשטיין, מק"א, עמ' 292.

32 כמו כן מתבסס היהוי של האזור כפלשת על העובדה שלפי פסוק 66 מדובר באזור שממערב לאירומיאה.

שהמחבר חרג כאן, לגבי מסע זה, ממנהגו בעיצוב הפרק, ותיאר מסע מלחמה של גיבורו שלא קדמה לו כל עילה או פרובוקציה.

מובן מאליו שאפשר להכיל את שלוש הבעיות שנמנו, אפשר 'לחיות איתן'. אפשר שייזכרו ἄλλόφουλοι במקום ἔθνη כשהכוונה לנוכרים, גם אם זה נוגד את הרגלי המתרגמים (וראו הערה 22); אפשר שמחבר יתייחס לעכו כאילו היא בגליל (כמו שיוספוס, למשל, מתייחס לגמלא שבגולן כאילו היא בגליל³³); ואפשר שמחבר יספר שגיבורו ערך מסע נגד פלשת גם אם לא הזכיר עילה המטרימה ומצדיקה את הפעולה שלו. אבל האנומליות האלה בכל זאת מסקרנות ומאתגרות, ומעודדות – או אף מחייבות – אותנו לשקול אפשרות אחרת.³⁴ בייחוד קורצת כאן הקלות שבה אפשר להשתמש בבעיה האחת כדי ליישב את חברתה: הראשונה מצביעה על הציפייה, לפי ההרגלים הרגילים של תרגום השבעים בכלל ושל מקבים א בפרט, שהסיפור יתרחש באזור פלשת, ולא בגליל; השנייה מצביעה על כך, שאין פירוט המגבה את האמירה שמדובר ב'הגליל'; והשלישית מצביעה על הציפייה הלגיטימית של הקוראים לאזכור של פלשת מוקדם יותר בפרק זה.

זאת ועוד, יש עוד שיקול חשוב כאן, המצביע אף הוא בכיוון פלשת. כדי להבינו, יש לציין שמלבד הסגנון המקראי של מקבים א, שהודגם לעיל, הספר גם מרבה להשתמש בפסוקים מקראיים, בין אם כדי לרמוז לעניינם, בין אם רק לתפארת המליצה. זאת תופעה מוכרת היטב במקבים א, גם אם יש הערכות שונות לגבי היקפה.³⁵ על רקע זה מעניין לשים לב בייחוד לשני פרטים המצוטטים בסיפא של

33 ראו מלחמת היהודים ב, 568; ד, 120, וכן – כנגד קדמוניות היהודים יח, 4, המגדיר מורד כאיש גמלא – את אזכורו כ'יהודה הגלילי' בקדמוניות היהודים יח, 23; כ, 102; במלחמת היהודים ב, 118; ובמעשי השליחים ה, 37.

34 וכפי שכתב לואיס (C. S. Lewis, *Studies in Words*², Cambridge 1967, p. 5) ביחס לקורא הנתקל ב"strange phrases ועולה על דעתו להולמם באמצעות פרשנות מאולצת: 'The wise reader ... will not accept even the most slightly strained meaning until he is quite sure that the history of the word does not permit something far simpler'

35 יש המרבה ויש הממעט. גולדשטיין (מק"א, עמ' 588-592) רושם יותר מחמש מאות פסוקי מקרא שלדעתו הם נרמזים או מהדהדים במקבים א, ואילו לנגה ווייגולד (ציטוטים ורמיזות, עמ' 239-241), שיש להם קריטריונים מחמירים יותר, רושמים רק שבעים ושניים פסוקים. בשנים אלה עובד המחבר השני של מאמר זה, יחד עם נתן עברון ובסיוע הקרן הלאומית למדע (מענק מס' 436/18) על פרויקט המוקדש לנושא זה. מכל מקום, התופעה ברורה מאוד. לגבי פרק ה, די להצביע על הרמיזות לבמדבר כ, יז-יט (ודברים ב, כז-כח) בפסוק 48 ועל הפסוק האחרון של הפרק: 'ויתן את מזבחותיהם ואת פסילי אלוהיהם שרף באש' (על פי דברים ז, פסוקים ה, כה; דברים יב, ג; ושמות לד, יג; כבר נוסח תרגום השבעים של שמות לד, יג משלים אותו על פי דברים ז, כה). על הדים של סיפור יבש גלעד (שמואל

דיווח השליחים בפסוק 15: 'ואמרו שהתקהלו עליהם מפטולמאיס וצור וצידון וכל
 Γαλιλαία ἀλλοφύλων "כרי להשמידנו"³⁶;

- (1) לא מדובר ב־Γαλιλαία ἀλλοφύλων בלבד אלא ב'כל' (πᾶσαν) האזור
 ההוא;
 (2) לצד האזור ההוא נזכרות גם צור וצידון.

פרשני מקבים א לא שמו לב לכך, אולם חוקרים אחדים כבר העירו ששני הפרטים
 האלה מלמדים שהמחבר אימץ כאן את לשון יואל ד, ד, שבו מדבר ה' על אויביו:
 'גם מִה אַתֶּם לִי צָר וְצִדּוֹן וְכָל גְּלִילוֹת פְּלִשְׁתִּים!³⁷ הדמיון אינו יכול להיות מקרי,
 ולכן גם נראה שבמקום 'גליל פלישתים', המילולי, כמו שאכן מופיע באחד הנוסחים
 הסוריים של הפסוק ('גלילא דפלשתיא'), עדיף לשחזר במקבים א ה, 15 'גלילות
 פלשת', כמו בנוסח העברי של יואל; גם שם נוסח תרגום השבעים הוא πᾶσα
 Γαλιλαία ἀλλοφύλων. איננו יודעים מדוע המתרגם היווני של יואל תרגם 'גלילות'
 ביחיד, Γαλιλαία (ושמא סבר, שזאת צורת רבים?), אבל מכל מקום ברור שכוונת
 הנביא לציין את כל החוף המערבי של ארץ ישראל, מערי פיניקיה בצפון ועד
 לפלשת בדרום.

אומנם אפשר שמי שכתב 'צור וצידון וכל גליל הגוים' חשב משום מה שיואל
 התכוון ל'הגליל', או שמא בחר להשתמש בניסוח של יואל שלא לפי פשוטו. אבל
 לכתחילה, ובהיעדר שיקולים מיוחדים המציעים פרשנות אחרת, עלינו להניח שמי
 שמצטט פסוק משתמש בו לפי פשוטו. קל וחומר במקרה כזה הנוכחי, שבו ההנחה

א' (יא) בתיאור המסע של יהודה המקבי לגלעד, ראו ר' גולדשטיין, 'עוד על סיפור נחש
 במגילת שמואל מקומראן (4QSam^a) – מגמתו ותפוצתו', שנתון לחקר המקרא והמזרח
 הקדום כב (תשע"ג), עמ' 17–25 (בייחוד עמ' 22–24).

- 36 כך לפי נוסח קפלר: הכול בדיבור עקיף פרט לשתיה המילים האחרונות, המובאות בדיבור
 ישיר. יש כמובן עדי נוסח הממירים 'עליהם' ב'עלינו' וכך הופכים את הכול לדיבור ישיר.
 37 ראו קליין, הגליל, עמ' 10 הערה 1; לנגה ווייגולד, ציטוטים ורמיזות, עמ' 241; הנהארט,
 מחקרים, עמ' 104 הערה 18. אין זה המקום היחיד שבו מהרהר ספר יואל בספר מקבים
 א. השוו מקבים א א, 27; ז, 36 ליואל ב, טז-יז (הבאים בסמוך לפלישת 'צפוני' [פסוק כ]),
 וכן מקבים א ג, 51 ליואל א, ח (הבא בסמוך לפלישת 'גוי עצום' לארץ [פסוק ו]). נראה
 שעצם העובדה שיואל מתייחס ליוון (ד, ו) הגבירה את הנכונות להשתמש בו לצורך הבנת
 האירועים מול בית סלווקוס. בזמנו הודיע גולדשטיין (מק"א, עמ' 78 הערה 70), שבכוונתו
 לחבר מחקר על יואל ביחס לשלטון היווני בעיני עמי המזרח, אבל נראה שהדבר לא הסתייע,
 וחבל.

שמדובר בפלשת מצטרפת לשיקולים אחרים, המנויים לעיל, המביאים אותנו לחפש את פלשת בפסוק 15.³⁸

כגיבוי נוסף להצעה זו נציין שגם תהילים פג מבטא ראייה דומה של אזור החוף. פסוקים ז-ח של המזמור מונים את כל אויבי ישראל מסביב (השוו פתיחת מקבים א ה!): דרום, מזרח, צפון, ואז מוגדר הגבול המערבי כ'פלשת עם ישבי צור' (פסוק ח). גם כאן, כמו ביואל ד, ד, נתפס החוף המערבי של ארץ ישראל כאזור המשתרע בין ערי פיניקיה בצפון ופלשת בדרום. ואף בראשית י, יט מבטא ראייה דומה, אם כי בניסוח אחר: 'וַיְהִי גְבוּל הַפְּנֵעֵי מִצִּידֵן בְּאֶכָה גְרָרָה עַד עֵזָה'.

לפי קריאה זו של מקבים א ה, 15, הפסוק מספר על צרות מצד נוכרים היושבים לאורך חוף הים מפיניקיה לפלשת – אזור אשר לאורכו ערים הלניסטיות.³⁹ קריאה זו גם מסתברת לפי המשך הסיפור: פסוקים 21-23 מספרים על מסעו של שמעון לחלק הצפוני של החוף, ואילו פסוקים 66-68 מספרים על מסעו של יהודה המקבי לחלקו הדרומי. עד כאן לקריאה של פרק ה כפי שהוא.

ג. השלכות היסטוריות

מעבר לדברים דלעיל על ההבנה הנכונה של פסוק 15 והשתלבותו בפרק ה, נצביע בקצרה על שתי השלכות היסטוריות אפשריות.

1. מסע לגליל? אם הצוררים המנויים בפסוק 15 ישבו לא רק בצפון, אלא לכל אורך החוף של הארץ, אין סיבה מיוחדת לחשוב שהם פגעו דווקא ביהודי הגליל. והאמת היא, כפי שראינו, שבסיפור לא נזכר כל אתר בגליל, אבל נזכרים בו שני מקומות, עכו ונרבטא, שלא היו בגליל אך היו קרובים לחוף הים. אומנם 'הגליל' סתם נזכר כמה פעמים בסיפור (פסוקים 14, 21-23, 55), אך מתעורר החדש (לא יותר, אך גם לא פחות) שדברים אלה משקפים אי הבנה של מתרגם או עורך מאוחר, אשר חי בתקופה שבה היה הגליל חלק חשוב של ארץ ישראל היהודית. מתרגם או

38 ככל שמצאנו, הנהארט (לעיל, הערה 37) הוא היחיד שהתחיל לחשוב ככיוון ההצעה הזאת. הוא מטעים *ἀλλόφυλος* בתרגום השבעים מציין פלישתים ולא 'גוים', אף מצביע בקצרה על האפשרות שלכן אין לראות במקבים א ה, 15 התייחסות לנוכרים ב'הגליל' אלא יש לבחור באחת משתי אפשרויות אחרות: להניח שמדובר בפלישתים, או להניח ש'פלישתים' הפך לשם נרדף ל'נוכרים'. הצעתנו, המתבססת בין השאר על השיקול המילוני שציין הנהארט, אבל גם על עיון במונח 'גליל' ובתולדות הגליל בתקופה החשמונאית, שונה. אנו מציעים שאין הכוונה לפלישתים, אלא לדרך מקראית לציין את כל החוף המערבי של הארץ, מצפון ועד לדרום.

39 לעימותים של החשמונאים עם ערי החוף ראו באופן כללי כשר, כנען, פלשת.

עורך כזה היה עשוי להניח, כמו פרשנים מודרניים כה רבים, שהדיווח של השליחים המזכיר 'גליל' בפסוק 15 התייחס ל'הגליל' המוכר לו, ולכן גם הרשה לעצמו לדבר על 'הגליל' בלשון קצרה בפסוקים אחרים של הסיפור.

2. מעורבות שמעון? העובדה שאי הבנה כזאת המוצעת בסעיף הקודם יכלה להתרחש רק בתוך הנוסח היווני של הספר (שבו לא הופיעה המילה 'פלישתים' או 'פלשת' אלא רק ἀλλόφύλων, שיכלה להתפרש מילולית כ'נוכרים'), מעלה את האפשרות – לא יותר, אך גם לא פחות – שכל נוכחותו של שמעון בפרק ה אינה אלא המצאה של עורך פרו־שמעוני. זאת, כי יש – כפי שהראה במקום אחר⁴⁰ – קטע אחר במקבים א, שבו נראה ברור שעורך פרו־שמעוני שלח את ידו אל הנוסח היווני של הספר וערך אותו לטובת גיבורו. כוונתנו לסוף הפרדה של מתתיהו, שבו ממנה מתתיהו את שמעון כירש מקומו (ב, 65: 'הנה שמעון אחיכם, ידעתי כי איש עצה הוא; אליו תשמעון כל הימים, הוא יהיה לכם לאב') – מינוי שאינו ידוע לגוף הספר: אחרי מות מתתיהו נאמר מיד 'ויקם יהודה המכונה מקבי בנו תחתיו' (ג, 1), ואין הספר מגלה כל סימן שיש בכך משהו מפתיע או טעון הסבר, כשם שיהודה מתפקד עד למותו בפרק ט כמנהיג הבלעדי, ושמעון אינו נזכר כלל, פרט לאפיוזדה שלנו בפרק ה. במקרה של מקבים א ב, 65 נראה ברור שהעריכה נעשתה בתוך התרגום היווני, כי שמו של שמעון מופיע כ-Συμεων, בעוד שבכל הספר, עשרות פעמים, השם מאוית Σιμων; אילו נוסף הטקסט על שמעון כבר בטקסט העברי, הוא היה מופיע ביוונית בכתיב הסטנדרטי.

קל להבין את המוטיבציה של העורך הפרו־שמעוני בפרק ב. הרי לפי הסיפור החשמונאי כפשוטו, יהודה ירש את מתתיהו, ולאחר מות יהודה בחר העם ביונתן (פרק ט), כך שהבחירה בשמעון, עם שבייתו ומותו של יונתן (פרק יב), הייתה עלולה להצטייר כבחירה בלית ברירה, faute de mieux, ממש scraping the bottom of the barrel. כדי להתגבר על רושם זה, מוטל היה על עורך הספר, שפעל בימי בנו של שמעון (יוחנן הורקנוס),⁴¹ לדאוג לכך שירושת השלטון בסופו של דבר על ידי

D. R. Schwartz, 'Mattathias' Final Speech (1 Maccabees 2): From Religious Zeal to Simonide Propaganda', A. M. Maeir, J. Magness, and L. H. Schiffman (eds.), "Go Out and Study the Land": Archaeological, Historical and Textual Studies in Honor of Hanan Eshel, Leiden 2012, pp. 213–223

41 שנת חיבורו של מקבים א אינה ידועה, אך מכל מקום ברור שהספר לא הושלם עד לאחר עלייתו לשלטון של יוחנן הורקנוס בשנת 134 לפנה"ס, הנזכרת בסוף הספר. ברכוכבא נוטה לתארך את הספר לשנים הראשונות שלאחר מכן (יהודה המקבי, עמ' 152–165), ואילו D. R. Schwartz, '1 Maccabees 14 אחרים מבקשים לאחר בכמה עשרות שנים; ראו

שמעון תיראה עד כמה שאפשר כרצויה לכתחילה, והדרך שמצא לעשות כן הייתה הכנסת דברים מתאימים לסוף נאומו של מייסד השושלת. כך גם במקרה שלנו, בפרק ה: על העורך היה לתעד את העובדה ששמעון היה איש צבא נמרץ ומוצלח כבר בשלבים הקדומים של המרד.

אם, לצד השיקולים האלה,

- (1) ניזכר בקיצורו ובכלליותו של הסיפור על אודות המסע של שמעון⁴² (בניגוד לסיפור הארוך והמפורט על מסעו של יהודה לגלעד),
- (2) וגם ניזכר בעצם העובדה, שמפתיע למצוא סיפור על שמעון בפרק ה, כי פרקים ג-ט של מקבים א מוקדשים ליהודה המקבי, וזאת הופעתו היחידה של שמעון בכל הפרקים ההם,
- (3) ואף נשים לב לכך, שאין לסיפור שלנו על מסעו של שמעון לגליל מקבילה במקבים ב, אבל יש שם בערך באותו מקום (מקבים ב יב, 3-9) סיפור (שאינו לו מקבילה במקבים א) על כך שיהודה המקבי תקף שתיים מערי החוף, יפו ויבנה, בעקבות התקפות על יהודים שישבו בהן,

יהיה קשה להימנע מן החשד שעורך פרו-שמעוני מאוחר, שעבד על הטקסט היווני של הספר, הכניס את שמעון למקום לא לו, כי במקור התייחס הפרק לגבורות יהודה המקבי בלבד. חשדות אינם הוכחות, אך מן הראוי לזכור אותם.⁴³

ד. מילים ותולדותיהן

נראה שאין בספקות לגבי שתי ההצעות הספקולטיביות הללו כדי לערער על שיקולי השחזור של הפסוק שלנו. לכן נחזור לבסוף לשתי המילים המרכזיות, *Γαλιλαία* (1) ו-*ἀλλοφύλων*, ונצביע על כך שיש לכל אחת מהן היסטוריה, והיסטוריה זו (1)

and the History of the Hasmonean State', F. Avemarie et al. (eds.), *Die Makkabäer* [Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 382], Tübingen 2007, pp. 69–84. מכל מקום נראה שהגיויים הנחרצים לענידת כתרי מלכות (א, 9; ח, 14) מלמדים שהספר הפרו-שמעוני הזה לא נתחבר לאחר 103/104 לפנה"ס, השנה שבה החלו שליטי בית חשמונאי לענוד כתרי מלכות (ראו יוספוס, קדמוניות היהודים יג, 301).
 42 כפי שמעיר ולהאוזן (ערך היסטורי, עמ' 148–149).
 43 לחשד זה ראו בייחוד ולהאוזן (שם) וצ'אנסי, מיתוס, עמ' 39–40. לדין והפניות נוספות ולמסקנה שאם אין לבטל את האמינות ההיסטורית של המסע של שמעון, הרי יש למזער את חשיבותו, ראו J. C. Bernhardt, *Die jüdische Revolution: Untersuchungen zu Ursachen, Verlauf und Folgen der hasmonäischen Erhebung* [Klio—Beiträge zur Alten Geschichte 22], Berlin 2017, p. 567

משתקפת בתוך ספר מקבים א עצמו, כי עיון בשתי המילים ותולדותיהן מלמד שמחבר הספר, אי שם לקראת סוף המאה השנייה לפנה"ס,⁴⁴ השתמש במסורות או במקורות שונים (מסקנה שאינה מפתיעה כלל ועיקר ויש לה גם תימוכין אחרים);⁴⁵ (2) מלמדת משהו על התפתחות הדת היהודית ועל תולדות ארץ ישראל היהודית בתקופה האמורה.

1. *Γαλιλαία ἀλλοφύλων* ותולדות ספר מקבים א. ברור שהמילה 'גליל', המופיעה (ברבים) ביואל ד, ד, פירושה 'אזור', 'מחוז', 'region'. שימוש כללי זה אינו מתייחס לאזור מסוים כלשהו, ולכן מחייב את הגדרתו על ידי הוספת שם עצם פרטי מתאים, כגון 'כל גלילות הפלשתים' (יהושע יג, ב), 'גלילות הירדן' (יהושע כב, י-יא), 'גלילות פלשת' (יואל ד, ד).⁴⁶ ואילו פה ושם בספרות מקראית אחרת (בייחוד בצירוף 'קדש בגליל' [יהושע כ, ז; כא, לב; דברי הימים א' ו, ו, סא], אך גם במלכים א' ט, ט, יא), ובאופן רווח ביותר בספרות יהודית מאוחרת יותר, בין ביוונית ובין בעברית, משמש 'הגליל', בה"א הידיעה, כשם האזור המסוים בצפון ארץ ישראל; כך מאות פעמים אצל יוספוס, בכרית החדשה ובספרות חז"ל. והנה יש לציין שהמילה 'הגליל' מופיעה במקבים א לא רק בכמה פסוקים בפרק ה (14, 20-23, 55), המתייחסים לימי יהודה המקבי, פסוקים שהצענו לראותם רק כפרי חוסר הבנתו של מתרגם, אלא גם בפרקים י-יב, ביחס לתקופת יונתן (י, 30; יא, 63; יב, 49) – ושם הכוונה באמת ל'הגליל' במובן המסוים המופר. כשם שיש להניח שחומרים לגבי יהודה נוצרו סמוך לזמנו,⁴⁷ כך גם ברור שחומרים לגבי יונתן (עד לשבייתו לקראת סוף שנות הארבעים) לא נוצרו

44 ראו לעיל, הערה 41.

45 לסקירה, ראו רפפורט, מק"א, עמ' 39-43. לניסיון מחודש לזהות את מקורות הספר, ראו F. Borchardt, *The Torah in 1 Maccabees: A Literary Critical Approach to the Text* [Deuterocanonical and Cognate Literature Studies 19], Berlin 2014

46 אומנם יש המבחינים בין 'גליל' ו'גלילה' בשפת המקרא, כאילו הראשונה מתייחסת לאזור הצפוני הספציפי ואילו השנייה פירושה 'מחוז', 'פלך'. כך לדוגמה, הקונקורדנציה של אבן-שושן. אולם נראה שהבחנה זו מלאכותית, ולו רק בשל העובדה שמכל חמשת הפסוקים המיוחסים שם ל'גלילה', רק באחד (יחזקאל מז, ח) מופיעה 'גלילה'; בארבעת האחרים מופיעה המילה 'גלילות', מה שמקשה על הברור האם זאת צורת רבים של 'גלילה' או שמא של 'גליל'. יותר קל להניח ש'הגליל' היא כמו 'הארץ' ו'הנגב' – מילה כללית שקיבלה מובן ספציפי בהקשר הארץ ישראלי. ל'גליל' כ'מחוז' ראו גם בזן, הגליל, עמ' 15.

47 וכפי שהדגיש ברכוכבא, יהודה המקבי, עמ' 158-161, הטוען שיש בתיאורי הקרבות פרטים ונסיבות המלמדים על עדות ראייה. משמעות ההצעה שלנו כאן היא להחליש את ההנחה שמוצאם המוקדם של דברים על יהודה המקבי מחייב אותנו להקדים גם את כל הספר.

לפני זמנו. כך מוסיף ספר מקבים א, מיניה וביה, עוד פריט של עדות לכך ש'גליל' הלך והגביר את נוכחותו בתודעה היהודית ככל שנמשכה המאה השנייה לפנה"ס, עד שבסופו של דבר נישל המובן הספציפי את המובן הכללי.⁴⁸

הוא הדין גם ל-ἀλλόφυλοι. כפי שראינו, המונח מתפקד בפרקים הראשונים של מקבים א במובן שיש לו בכל מקום בתרגום השבעים: פלישתים (ג, 41; ד, 22; ה, 66, 68). אולם יש לציין שבכל המקומות ההם הוא מופיע כחלק מהגדרת אזור ('ארץ פלשתים', כמו 'גליל פלשתים' בפסוקנו [ה, 15]); ואילו בשני מקומות בפרק ד (פסוקים 12, 26) ובשניים בפרק יא (פסוקים 68, 74) הוא מופיע, ביחס לאנשים ולא לאזור, במובן האטימולוגי ('בני שבט אחר', כלומר נוכרים). אלה ניצנים של מה שהפך להיות רגיל ורווח בספרות יהודית מאוחרת יותר; די להצביע על כתבי פילון⁴⁹ ויוספוס⁵⁰ ועל הברית החדשה.⁵¹

כמו ביחס ל'גליל', נראה אפוא שגם ביחס ל-ἀλλόφυλοι מעיד ספרנו על מצב ביניים, על תהליך שנמצא בעיצומו. ליתר דיוק, נראה שהוא משקף שני תהליכים היסטוריים: היעלמות הפלישתים⁵² שחררה את המילה ἀλλόφυλοι לשימוש אחר, ואילו ההכרה ההולכת וגוברת, אצל יהודים ואחרים, שיהודים מוגדרים לא רק כבני ארץ יהודה ולא רק כבני עם, אלא גם כבני דת, יצרה צורך במילה המתייחסת למי שאינם יהודים לא רק כבני עמים אחרים, כגון ἔθνη ברבים ו-ἀλλογενής ביחיד, אלא באופן כללי יותר, מבלי להתחייב לגבי טיב השונות. נראה ש-ἀλλόφυλος,

48 אותו תהליך התרחש שוב במאה העשרים: אחרי מאות שנות גלות, שבהן היה מקובל מאוד להשתמש ב'גליל' במובן של מחוז (כגון בתואר 'רב הגליל' = Kreisrabbiner, Bezirksrabbiner), תנופת ההתיישבות היהודית החדשה ב'הגליל' גרמה לשם העצם הכללי הזה להתייחד לאזור גאוגרפי מסוים בלבד, וכל שימוש אחר נעלם מלשוננו. ראו ערך 'גליל' באתר 'מאגרים' של האקדמיה ללשון העברית: הוא מציג יותר מ-700 יקיריות של 'גליל' במובן הכללי ('מחוז'), אבל האחרונה שבהן באה בכתבי ביאליק, משנת 1923. כפי שמסרה לנו בטובה גב' איילת הראל, מצוות האקדמיה ללשון עברית, הקורפוס המיוצג באתר מגיע רק עד שנת 1933, אבל גם בספרות מאוחרת יותר, שנסקרה אך לא הועלתה לאתר בשל שיקולים של זכויות יוצרים, אין מוצאים 'גליל' במובן הכללי ('מחוז'). לדברים דומים על 'נגב', ראו לעיל, הערה 20.

ראו 49 G. Meyer, *Index Philoneus*, Berlin 1974, p. 17

ראו 50 H. St. J. Thackeray, *A Lexicon to Josephus*, I, Paris 1930, p. 25

51 מעשי השליחים י, 28.

52 ראו לעיל, הערה 23.

שהתפנתה מזיקתה לפלישתים, אומצה כדי לענות על צורך זה,⁵³ ולפעמים (אם כי לא תמיד⁵⁴) השונות מזוהה כאי דבקות בדת היהודית.

כך, לדוגמה יפה, בפתירת קדמוניות היהודים טז (סעיף 2) מגנה יוספוס את הורדוס על כך שגזר למכור גנבים יהודים כעבדים בחו"ל. יוספוס מטעים את הקושי המיוחד של שעבוד ל-*ἀλλόφυλοι*, כי יש להם אורח חיים (*δίαιτα*) אחר, והוא טוען שחיוב יהודים לקיים את פקודותיהם של אלה אינו אפוא עונש אלא עברה על 'הדת' (*τὴν θρησκείαν*).⁵⁵ ברור, לפי ההקשר, שמה שמכביד על היהודי המשוועבד לנוכרי, לפי יוספוס, אינו ייחוסו או גזעו של הארון, ואף לא עצם ישיבתו בחו"ל, אלא ההבדל בין אורחותיו לאלה של היהודים.

דוגמה יפה אחרת: בהוספה מעניינת לפנייה של אריסטיאס למלך התלמי כפי שהיא מובאת באיגרת אריסטיאס, 14–15, יוספוס נותן לאריסטיאס להדגיש שהוא מגיש את הבקשה שהמלך ייטיב עם היהודים אף על פי שהוא עצמו אינו בן ה-*γένος* שלהם ואף אינו *ὁμόφυλος* שלהם (קדמוניות היהודים יב, 23). נראה שהכוונה שהוא

53 מה שחייב יהודים שביקשו בכל זאת לכתוב ביוונית על פלישתים, כגון יוספוס שחזר על סיפורי התנ"ך, להשתמש בתעתיק *Παλαιστῖνοι*, כי כבר לא היה אפשר להשתמש ב-*ἀλλόφυλοι*. ראו M. Avioz, 'The Philistines in Josephus' Writings', *Theologische Zeitschrift* 71 (2015), pp. 144–155. ואפשר שיש לצרף לכאן את התופעה המתמיהה, שגם במקבים א מופיע פעם אחת התעתיק, *γῆ Φυλιστιῖμ* (ג, 24). אפשר שגם זה מעיד על כך שהטרנספורמציה הנידונה הייתה כבר בעיצומה.

54 כך לדוגמה, אצל פילון, המשלחת אל גאיוס 200, נראה שהכוונה לאנשים שבאו ממקומות אחרים ואינם ילידי ארץ ישראל. אולם כאשר מדובר בסעיף 211 על *ἀλλόφυλοι*, היכאים את חוקי היהודים והמתקבלים אפוא אצל היהודים ממש כמו 'אזרחי היהודים', נראה שהכוונה למי שהיו *ἀλλόφυλοι* אך הצטרפו ליהודים, כלומר התגירו, והניאונס אפוא כמו בדוגמאות הבאות מכתבי יוספוס.

55 להסברי, ש'דת' (*religion*) היא התרגום המתאים ביותר ל-*θρησκεία* אצל יוספוס, ראו D. R. Schwartz, *Judeans and Jews: Four Faces of Dichotomy in Ancient Jewish History*, Toronto 2014, pp. 93–99. הדיון הוא נועד לרחות את הטענה הררוחה, שיש לצמצם את המובן של *θρησκεία* – *cult* – פולחן, ריטואל מעשי. לביקורת על הצעה זו, ראו ברטון ובויאריין, דמיינו, וכן D. Boyarin, 'The Concept of Cultural Translation in American and Religious Studies', *Critical Inquiry* 44 (2017), pp. 17–39 (esp. pp. 27–31). אולם גם בויאריין אינו מגן על *cult* או *worship*; הוא מציע *piety* או *devotion* (ראו שם, עמ' 27) או אף קובע כי: "frequently an equivalent for Torah or the Covenant" (שם, עמ' 28, כשהוא מפנה לברטון ובויאריין, דמיינו). כל התחליפים האלה הם כבר בתחום של דת, ולא של פולחן בלבד, ובהקשר הנוכחי – דיינו.

אינו יהודי לא לפי לידתו ואף לא לפי דתו;⁵⁶ בכך נותן יוספוס ביטוי להכרתו שיש גם גרים המאמצים את הדת היהודית למרות מוצאם הלאומי האחר. יוספוס עושה כן באופן אחר גם במלחמת היהודים ה', 193–194: כאן ממיר יוספוס (במודע או שלא במודע) את לשון המודעות היווניות, שהיו תלויות מסביב לבית המקדש והזהירו שאסור ל־*ἀλλογενής* להיכנס פנימה, באזהרה שאסור ל־*ἀλλόφυλος* לעשות כן. כך בוחר יוספוס במילה המתייחסת לאחרים לא דווקא לפי מוצאם האתני, ובמשתמע הוא מגלה את דעתו, שגרים דינם כישראל.⁵⁷

התהליכים שהביאו את יוספוס לבכר את ההבחנה הדתית על פני ההבחנה הלאומית מורכבים, אבל במידה ניכרת יש למקם את ראשיתם בתקופה החשמונאית.⁵⁸ די להצביע על גזרות אנטיכוס – אשר ביקשו לא להשמיר ולהרוג ולאבד את היהודים אלא לאלצם לשנות את דתם, המכונה 'יהדות' בספר המתאר את הפרשה (מקבים ב ב, 21; ח, 1; יד, 38); פרשה זו הבהירה ליהודים, שהם מוגדרים על פי דבר שבו הם בוחרים, כלומר דת, ולא רק על פי מוצאם. וזאת גם התקופה שראתה התייוונות רבה בקרב היהודים, תהליך שנטה בלאו הכי, בין השאר, למזער את החשיבות של מוצא אתני ולבכר את התרבות כדבר המגדיר את האדם; רק כך יכלו 'יוונים' לחיות ולהתרחב בכל מקום במזרח. אלה נושאים גדולים ורחבים, ונתונים רבים מתייחסים לשניהם. כאן לא באנו אלא להצביע על כך שאותה תקופה, שראתה את יהוד הגליל, ראתה גם צעדים חשובים בהתפתחות ההבדל הזה בהגדרת זהותו של היהודי. פיוון שתהליכים אלה במהלך התקופה החשמונאית השפיעו על משמעותן

56 אומנם שליט (קדה"י, עמ' 37) מתרגם 'לא כאשר אני קרוב אליהם בגזע או מפני שאני בן־אומתם', אולם איננו רואים הבדל משמעותי בין 'גזע' ו'אומה'. אפשרות אחרת מציע R. Marcus, *Josephus: Jewish Antiquities, Books XII–XIV* [Loeb Classical Library], London 1943, p. 13, המבחין כאן בין בן־גזע (race) ו־countryman. אולם ברור שאיש חצר אלכסנדרוני אינו בן ארצם של היהודים.

57 על שלוש הדוגמאות האלה (קדמוניות היהודים טז, 2; יב, 23; מלחמת היהודים ה', 193–194) ועל קטעים אחרים ראו במאמר שהוקדש להגדרת הנוצרים אצל יוספוס כבני *φύλον* אחר (קדמוניות היהודים יח, 64), שלא כמו חברי הכתות היהודיות, שהן סוגים של יהדות. במקום האחרון תרגם שליט (קדה"י, עמ' 287) 'גזע' ולואיס פלדמן (L. H. Feldman, *Josephus: Jewish Antiquities, Books XVIII–XX* [Loeb Classical Library], London 1965, p. 51) תרגם: 'tribe'; ושוב נראה, שהתרגום 'דת' קולע יותר לכוונת יוספוס. ראו D. R. Schwartz, 'Should Josephus Have Ignored the Christians?', M. Konradt and U. Steinert (eds.), *Ethos und Identität: Einheit und Vielfalt des Judentums in hellenistisch-römischer Zeit*, Paderborn 2002, pp. 165–178

58 ראו בייחוד S. J. D. Cohen, *The Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties* [Hellenistic Culture and Society 31], Berkeley 1999, pp. 69–139

של שתי המילים שהעסיקו אותנו במחקר זה, Γαλιλαία ἀλλοφύλων, עלינו להיזהר מקריאתן, כאשר הן מופיעות בהקשר של ראשית התקופה החשמונאית, לפי מובנים שהתפתחו רק עשרות שנים מאוחר יותר.

רשימת הקיצורים

- F. -M. Abel, *Les livres des Maccabées* [Études bibliques], Paris 1949 = ספרי המקבים
- A. Alt, *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel*, II, München 1953 = אסופה ב
- W. Bösen, *Galiläa: Lebensraum und Wirkungsfeld Jesu* [Neuauflage], = הגליל, Freiburg, 1998
- C. A. Barton and D. Boyarin, *Imagine No Religion: How Modern Abstractions Hide Ancient Realities*, New York 2016
- B. Bar-Kochva, *Judas Maccabaeus: The Jewish Struggle against the Seleucids*, Cambridge 1989
- B. Bar-Kochva, 'Manpower, Economics, and Internal Strife in the Hasmonean State', H. van Effenterre (ed.), *Armées et fiscalité dans le monde antique* [Colloques nationaux du Centre national de la recherche scientifique 936], Paris 1977, pp. 167–196
- J. A. Goldstein, *I Maccabees* [Anchor Bible 41], Garden City NY 1976 = מק"א
- R. Hanhart, *Studien zur Septuaginta und zum hellenistischen Judentum* = מהקרים (ed. R. G. Kratz) [Forschungen zum Alten Testament 24], Tübingen 1999
- J. Wellhausen, 'Über den geschichtlichen Wert des zweiten Makkabäerbuchs, im Verhältnis zum ersten', *Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse* 1905, pp. 117–163
- כשר, כנען, פלשת = א' כשר, כנען, פלשת, יוון וישראל – יהודים והערים ההלניסטיות בתקופת הבית השני (332 לפסה"נ – 70 לסה"נ), ירושלים 1988
- A. Lange and M. Weigold, *Biblical Quotations and Allusions in Second Temple Jewish Literature* [JAJ Supplements 5], Göttingen 2011
- M. A. Chancey, *The Myth of a Gentile Galilee* [Society for New Testament Studies Monograph Series 118], Cambridge 2002
- S. Klein, *Galiläa von der Makkabäerzeit bis 67*, Wien 1928 = קליין, הגליל
- W. Kappler, *Maccabaeorum liber I* [Septuaginta IX/1], Göttingen 1936 = מק"א
- רבן, לנוסח הגוף העברי = נ' רבן, 'לנוסח הגוף העברי של ספר חשמונאים א', פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל, ספר יא, מוגש לכבוד ד"ר משה זיידל למלאת לו שבעים וחמש שנה (בעריכת א' אלינר ואחרים), ירושלים תשכ"ב, עמ' 367–386
- רפפורט, מק"א = א' רפפורט, ספר מקבים א – מבוא, תרגום ופירושו, ירושלים תשס"ד
- שליט, קדה"י = א' שליט, יוסף בן מתתיהו (פלביוס יוספוס), קדמוניות היהודים, ג, ירושלים תשכ"ג

